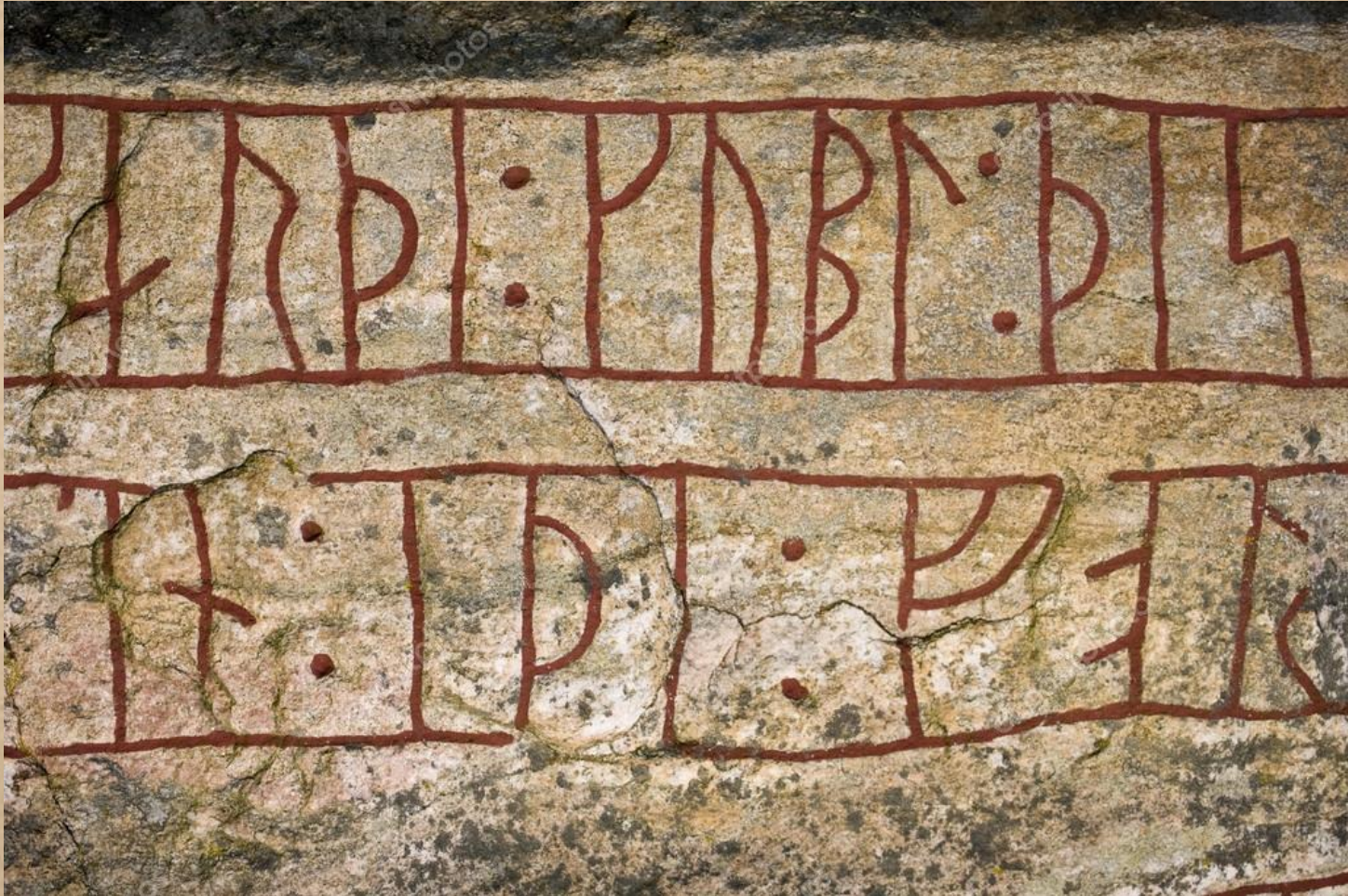

Futhark

historia i znaczenie pisma runicznego

Pismo runiczne

Futhark: alfabet, oparty o alfabety śródziemnomorskie, był w użyciu w Skandynawii od ok. **150** roku n.e. do **18. wieku** (Dalarna, Szwecja).

Poszczególne znaki: **runy**

Słowo *runa* etymologicznie wywodzi się z:

a. stisl. *rún* ‘tajemnica’,

b. anglosas. *rýn* ‘bruzda’

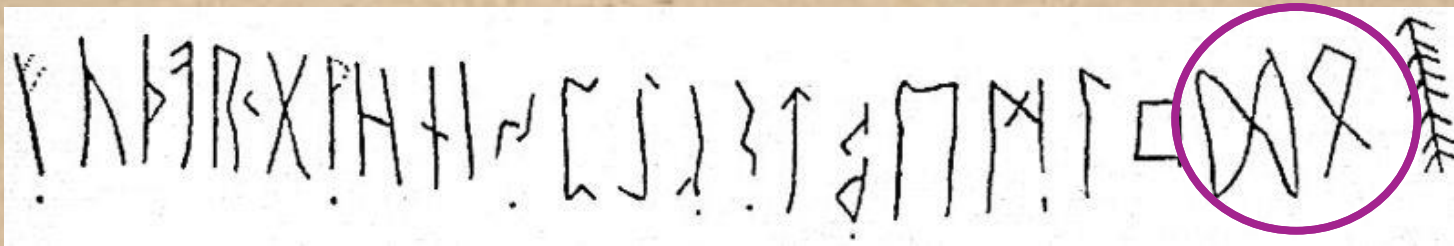
Futhark

Nazwa futhark wywodzi się od wartości fonetycznej pierwszych sześciu znaków alfabetu (kolejność znana m.in. z inskrypcji na kamieniu z Kylver, Szwecja, ok. 400 n.e.).

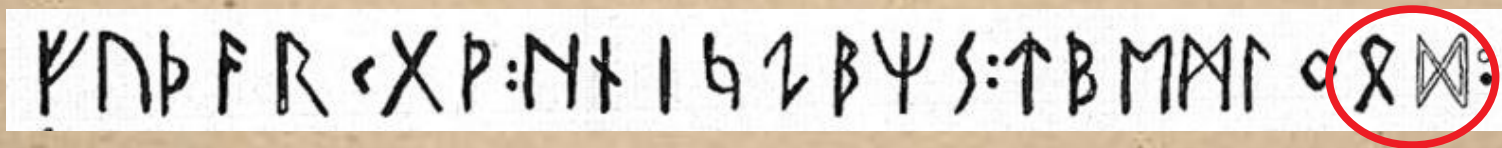

Futhark

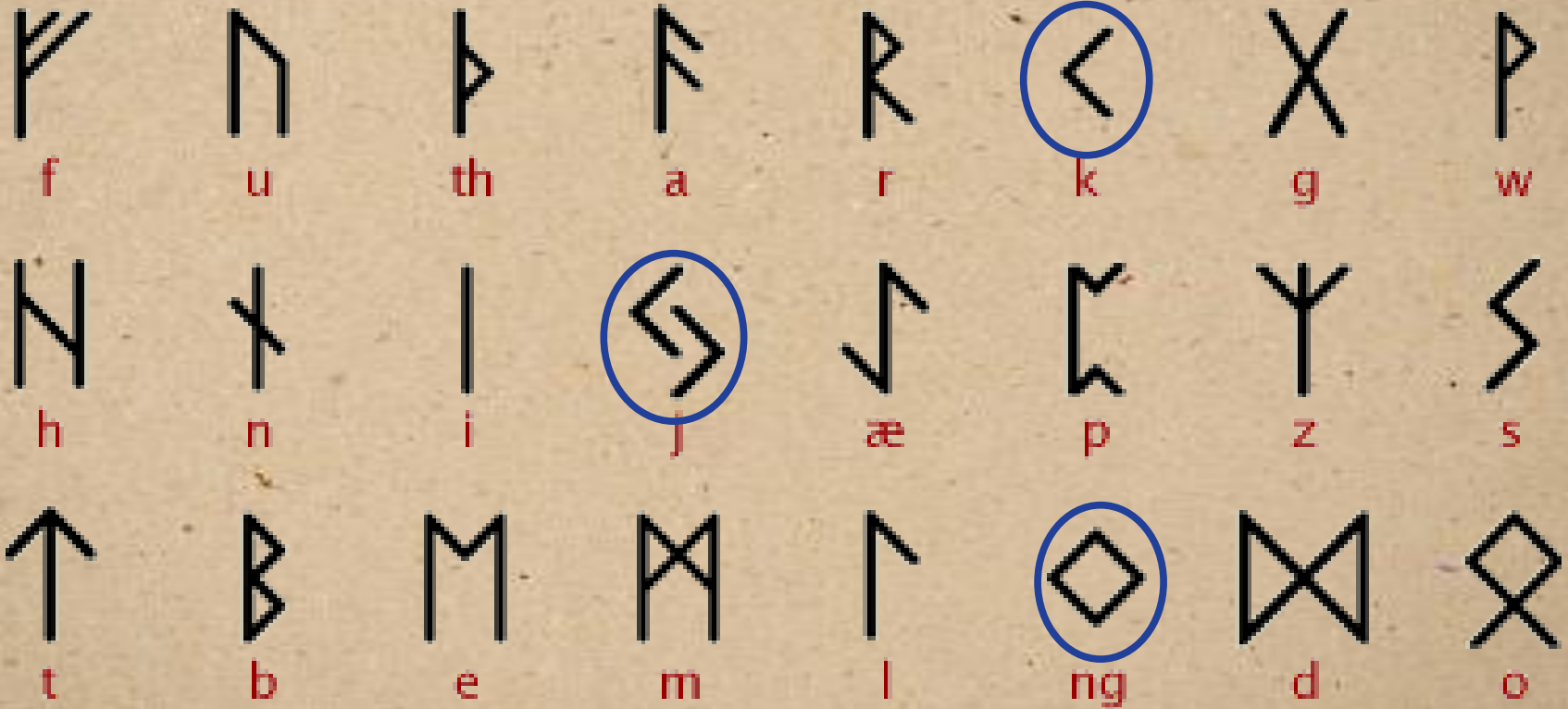
Kylver (ok. 400 n.e.)

Brakteat z Vadstény (ok. 500 n.e.)

Znormalizowany futhark starszy

Futhark a alfabety śródziemnomorskie

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z C) D
 F B < þ M F H N I - Γ M † X P R S ↑ N X ↓ Y ◊ M
 a b k p e f j h i - l m n o p w r s t u g ? z η d

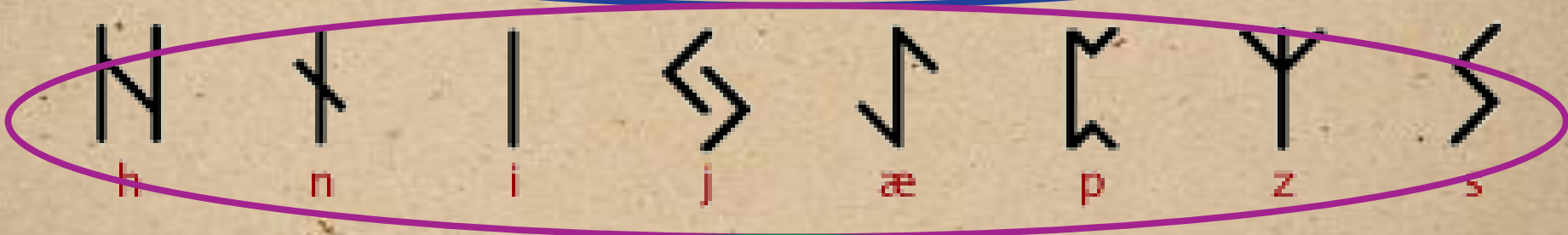
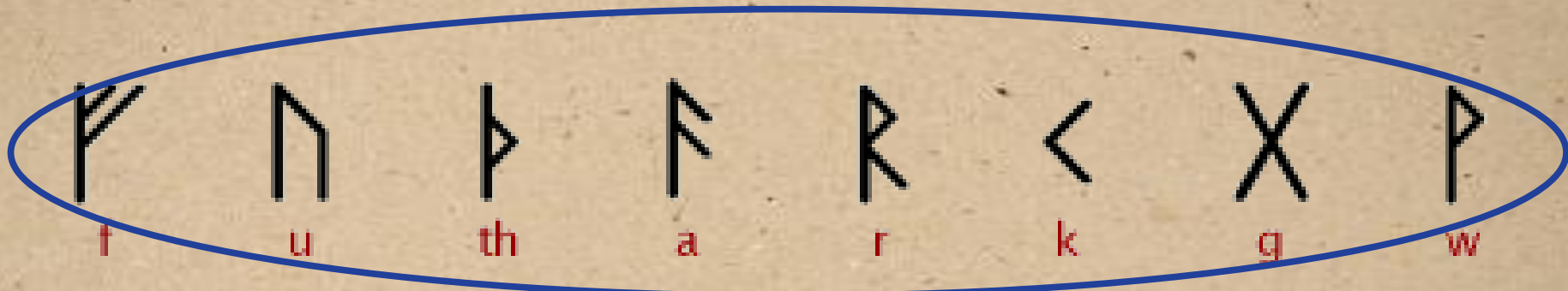
(a)

A B Γ Δ Ε Ϝ Ζ Η Θ Ι Κ Λ Μ Ν Ξ Ο Π Ρ Σ Τ Υ Φ Χ Ψ Ω
 F B ◊ M - P - M þ I < Γ M † - - K - Z ↑ ↓ - X Y X
 a b n g d - w - e t h i k l m n - - p - s t e - g z o

(b)

FIG. 1. — (a) Latin theory (Wimmer) ; (b) Greek theory (Bugge).

Struktura futharku

Historia futharku

Najstarsze inskrypcje: ok. 150 r.

Najnowsze: 18. wiek (szwedzka prowincja Dalarna)

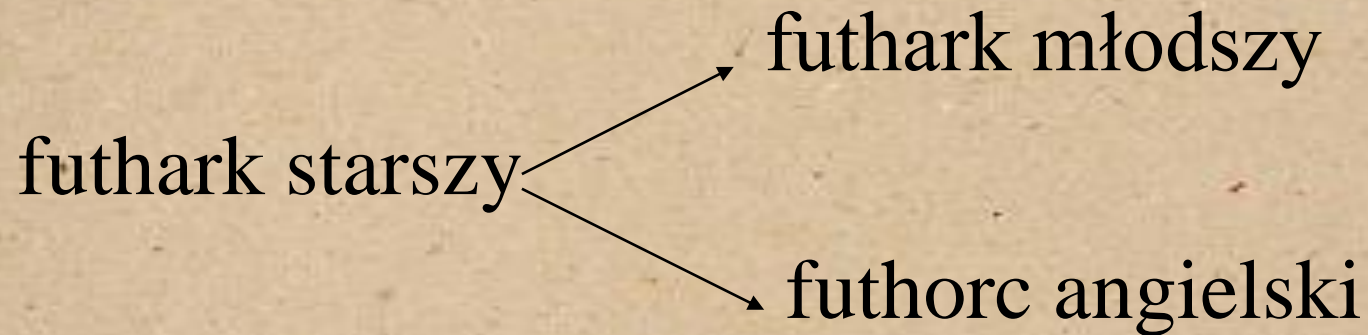
Brosza z Meldorf

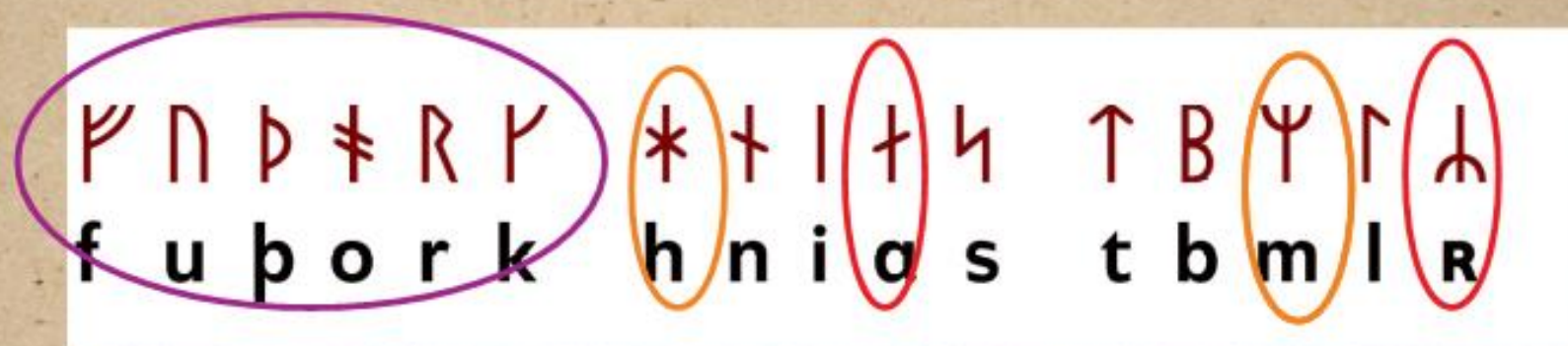
Runy z Dalarna

Historia futharku

Ewolucja pisma:

Futhark młodszy

1. zachowane pierwsze sześć znaków
2. inna wartość fonetyczna runy (np. w starszym futharku /R/, w młodszym /m/)
3. dwa nowe znaki

Czaszka z Ribe (ok. 750 r.)

Czaszka z Ribe

*UlfuR auk Óðinn auk Hó-TíuR.
Hialp buri es viðR þæima værki.
Auk dverg unninn.
Bóur(r).*

Ulf i Odyn i Hátyr
Pomoc (pomóz) Burowi jest przy tym bólu
I karzeł pokonany
Bur.

Redukcja futharku

Runy na płycie z Eggja (Norwegia, ca 700)

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ	f u ƿ a r k g w
H † * . . † 4	h n i a . . r s
† B M M † . M X	t b e m l . d o

brak /p/ zamiast tego /b/ **kaiba**

Runy na czaszce z Ribe (Dania, ca 750)

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ . .	f u ƿ a r k . .
H † * . . † 4	h n i a . . r s
† B . M † . . .	t b . m l . . .

Młodszy futhark

ƿ ʀ ɔ ꝛ ʀ ƿ * ʀ | ʀ ʀ ʀ ʀ ƿ ʀ ʀ
ƿ ʀ ɔ ꝛ ʀ ƿ † ʀ | ʀ † † ꝛ † ʀ |
f u þ a r k h n i a s t b m l r

Dwa warianty:

A. runy długogałązkowe (głównie Dania)

B. runy krótkogałązkowe (głównie Szwecja,
Norwegia)

Młodszy futhark

ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
ƿ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
f u p a r k h n i a s t b m l r

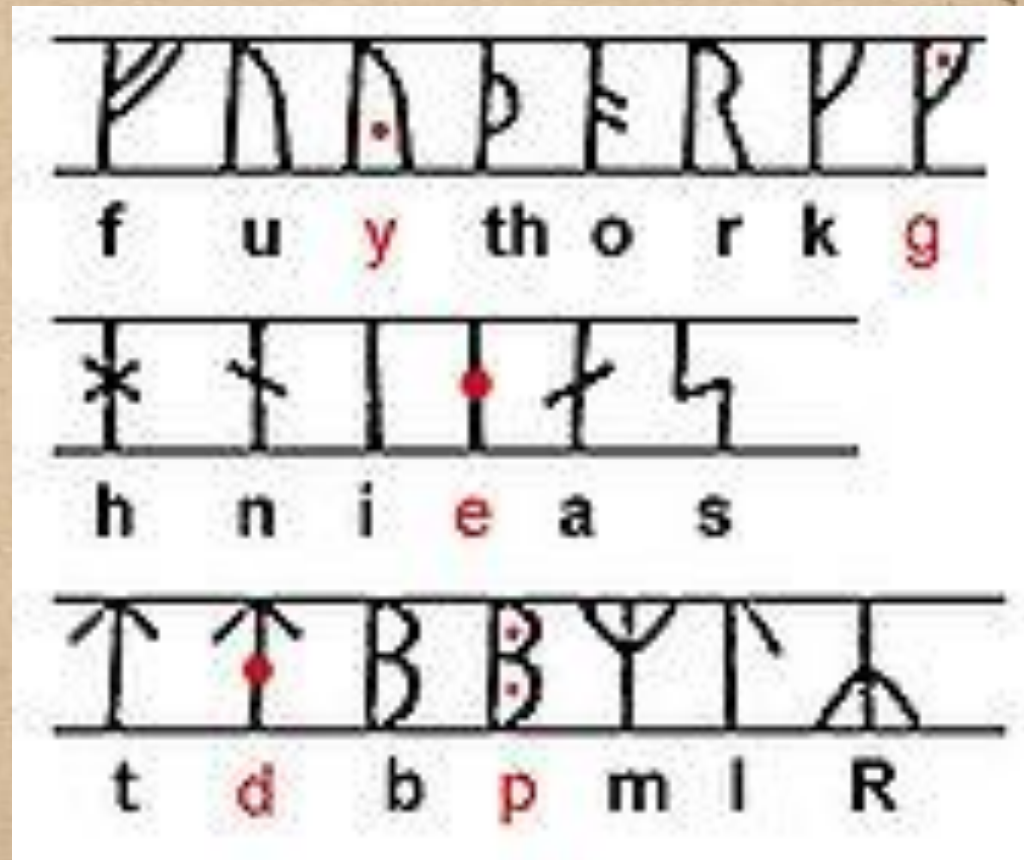
Tylko cztery znaki samogłoskowe.

Wielowariantywność znaków

spółgłoskowych, np. runa k używana dla

/k/ oraz /g/.

Runy kłute

Runy bez pnia

(głównie szwedzka prowincja Hälsingland)

f u p r k h n i a s t b m l R

Kamień z Malsta (Hs 14, Szwecja)

Futhorc

feoh - f
wealth

ur - u
aurochs

ðorn - þ
thorn

os - o
god?

rad - r
riding

cen - c
torch

gifu - g
gift

wyn - w
joy

hegel - h
hail

nead - n
plight

is - i
ice

gear - j
harvest

eoh - ï
yew tree

peorð - p
?

ilx - x
elk's?

sigel - s
sun

ti/tir - t
Tiw?

berc - b
birch tree

eh - e
steed

man - m
man

lagu - l
lake

ing - ŋ
Ing

dæg - d
day

eþel - œ
estate

ac - a
oak tree

æsc - æ
ash tree

yr - y
?

ear - ea
gravesoil?

calc - k
?

gar - ġ
spear

Wartość językowa inskrypcji

1. czas: 150-1800 r.
2. miejsce: cała Skandynawia, Wyspy Brytyjskie, Islandia, północne Niemcy

*Inskrypcje runiczne dokumentują język **pranordycki** (500-800) oraz jego **warianty**: wschodni i zachodni (800-1000), a później odrębne **języki** duński, szwedzki i norweski (po roku 1000).*

Gallehus (ok. 400 r.)

ek hlewagastiR holtijaR horna tawido
ja Gościsław holtowy róg wykonałem

brak **fraktury** (ek zamiast późniejszego iak)

brak **synkopy** (gastiR zamiast gastR) i **apokopy** (horna zamiast horn)

brak **przegłosu** (gastiR vs gästiR)

bogaty system odmiany

- końcówki **przypadkowe**, np. R = nom sg m, a = acc sg m

- odmiana czasownika przez **osobę i liczbę**

Gallehus (ok. 400 r.)

Wartość językowa inskrypcji

Szyk we frazie nominalnej:
postpozycja vs prepozycja form
dzierzawczych

Bø (ok. 500 n.e.): **hnabdas** hlaiwa (dosł.
Hnabdasa grób), ale:

Opedal (ok. 350 n.e.): **swestar** minu liubu
(dosł. siostra **moja** kochana)

Wartość językowa inskrypcji

Szyk zdania:

OV (object verb = **dopełnienie orzeczenie**)

Gallehus (ok. 400 n.e.):

ek hlewagastiR holtijaR **horna** tawido

Einang (ok. 350-400 n.e.):

dagastiR **runo** faihido

Järsberg (ok. 450-500 n.e.):

ek erilaR **runoR** waritu

Wartość językowa inskrypcji

Szyk zdania:

lub **VO** (orzeczenie dopełnienie)

Rö (ok. 400 n.e.):

ek hraRaR **satido (s)tain**

Kjølevik (ok. 450 n.e.):

ek hagustadaR **hl(a)aiwido magu minino** (ja Hagustad
pochowałem syna mego)

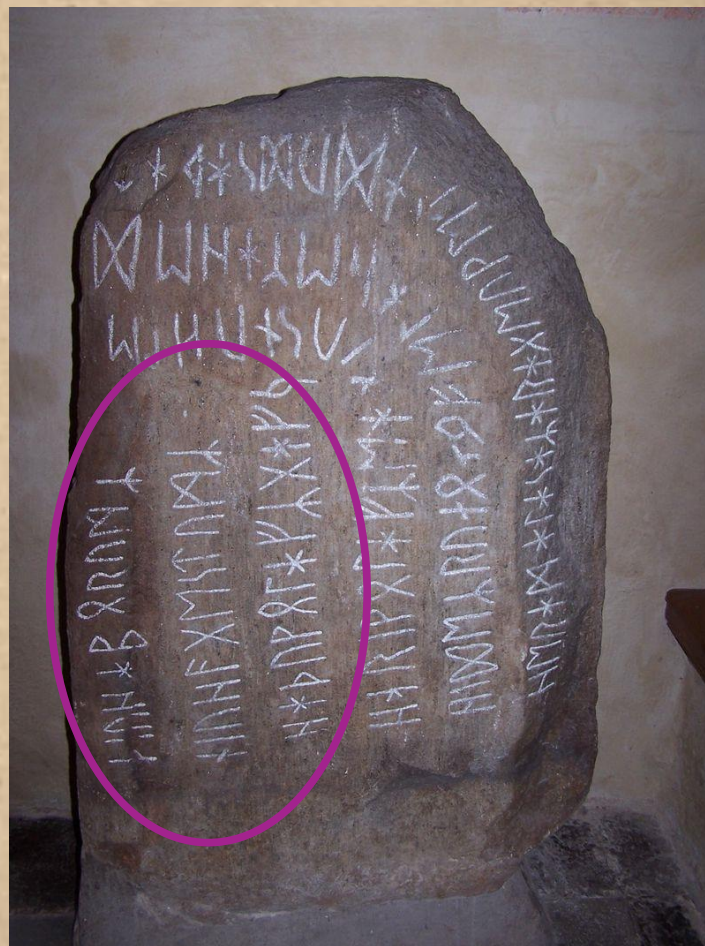
Wartość historyczna inskrypcji

Stentoften (ok. 500 r.)

niuhAborumz

niuhagestumz

hApuwolAfz gAf j

Wartość historyczna inskrypcji

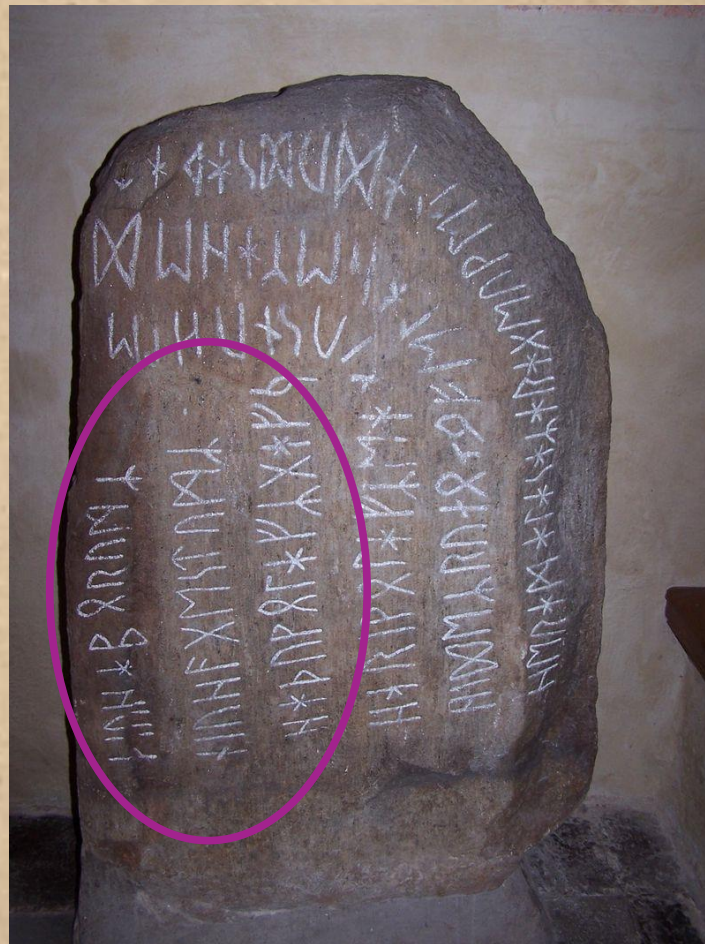
Stentofthen (ok. 500 r.)

niuha borumz

niuha gestumz

Hapuwulfz gaf j

um = dat (celownik)

Wartość historyczna inskrypcji

Stentofthen (ok. 500 r.)

niuha borumz

niuha gestumz

Hapuwulfz gaf j

bardzo wczesny przykład przegłosu?

(gestumz zamiast gastumz, od gastiR, por.

Gallehus 400 r.)

Wartość historyczna inskrypcji

Stentofthen (ok. 500 r.)

Niu **h**aborumz

niu **hA**gestumz

Haþuwulfz gaf j

W inskrypcji użyto dwóch różnych run a:

J oraz a

a ustne vs a nosowe, a nosowe = a+n/m

Pomyłka? Ornamentyka? Różne fonemy?

Wartość historyczna inskrypcji

Stentoften (ok. 500 r.)

niu haborumz, niu hangestumz

*habrar – kozioł

*hangestr – szw. *hingst* – rumak, ogier

dziwięcioma kozłami, dziwięcioma
ogierami

Wartość historyczna inskrypcji

Stentoften (ok. 500 r.)

I dalej: Haduwolf dał j

J = jar = rok

Dziewięcioma kozłami, dziewięcioma
ogierami H. dał rok (dobry rok?)

Wartość historyczna inskrypcji

**Sacrificium itaque tale est: ex omni
animante, quod masculinum est, novem
capita offeruntur, quorum sanquine deos
placari mos est.**

Adam z Bremy opis ofiary składanej w
Uppsali. (1070 r.).

Wartość inskrypcji: prawa spadkowe

U 37

Typowa inskrypcja dla zmarłego.
Jednocześnie precyzuje
kto dziedziczy,
tak można rozumieć wyraźne
nazwanie relacji między
zmarłym a sponsorami.

Wartość inskrypcji: prawa spadkowe

U 37

+ **utrykr** + auk + **buanti** +
auk + **alfrikr** +
raistu + stain + þinsa +
eftir + **kara** + faþur + sin +
auk + **gunepur** + at + buanta + sin
· guþ hialbi (a)-- -ans
+ þurbiurn + hiuk ' runar

Östgötalagen (1280)

Nu giptis bonde ok bo mæþ kunu sinne ok han afla barn mæþ hænne ok **dör bondin fran hænne** för æn hon uisse at hon hauande uar. nu far til arui bondans ok takær arf hans ok sæghær sua at **þön haua egh barn saman ok þy mat þu egh ærua han**: Nu uet hon egh at hon hauande ær utan giuær ut aruit. nu takær þæt talas at hon ær **hauande**: nu far hin þæt höra sum ærft hauær at hon ær hauande. ok far til ok **dræpær hana** ok uill nöþughær aruit mista: ælla firigær liui hænna mæþ ogærningum: nu iorþas hon ok uarþær yppinbart siþan hon {iorþar} [iorþaþ] ær at han firi kom liui hænna: ok hittas þær uitni til mæþ sannu: **þa skal hana ur iorþ up taka ok lik hænna up skæra. hittis barn i likinu** ælla nakuar liknilse til barns. **þa {æruir} [æruir] barnit faþur sin: ok moþir æruir barn sit.** ok hænna arua hana: þær takær döþær ok heþin arf. ok kuikær ok kristin gangær fran: þy at ængin ma annan sik til arfs dræpa.

Wartość inskrypcji: prawa spadkowe

Kobiece imiona pojawiają się w inskrypcjach rzadziej niż męskie, często w dalszej części inskrypcji.
Być może kobiety mogły dziedziczyć tylko w braku innych spadkobierców.

Hillersjöhällen, U 29

Hillersjöhällen, U 29

Hillersjöhällen, U 29

Hillersjöhällen, U 29

Czytaj ty!

Germundr dostał Geirlaug w dziewictwie. Wówczas narodził im się syn, zanim on się utopił. Ale syn zmarł potem. Wówczas dostała Guðdrika. On ... ten. Wówczas narodziły im się dzieci. Ale tylko dziewczynka przeżyła, miała na imię Inga.

Ją dostał Ragnsfastr ze Snutastað. Wówczas on zmarł, a syn później. A matka dziedziczyła po synu. Wówczas dostała Erika. Wtedy on zmarł. Wtedy Geirlaug dziedziczyła po Indze, córce swej.

Þorbiorn skald rył runy.

Wartość inskrypcji: konwersja

Chryścianizacja Skandynawii

Dania: Harald Sinozęby, 960

Szwecja: ok. 1020

Norwegia: Olaf Tryggvason, 995

Islandia: Torgeir Torkelsson, 1000

Wartość inskrypcji: konwersja

U 605

iskirun · harþir · totir ·

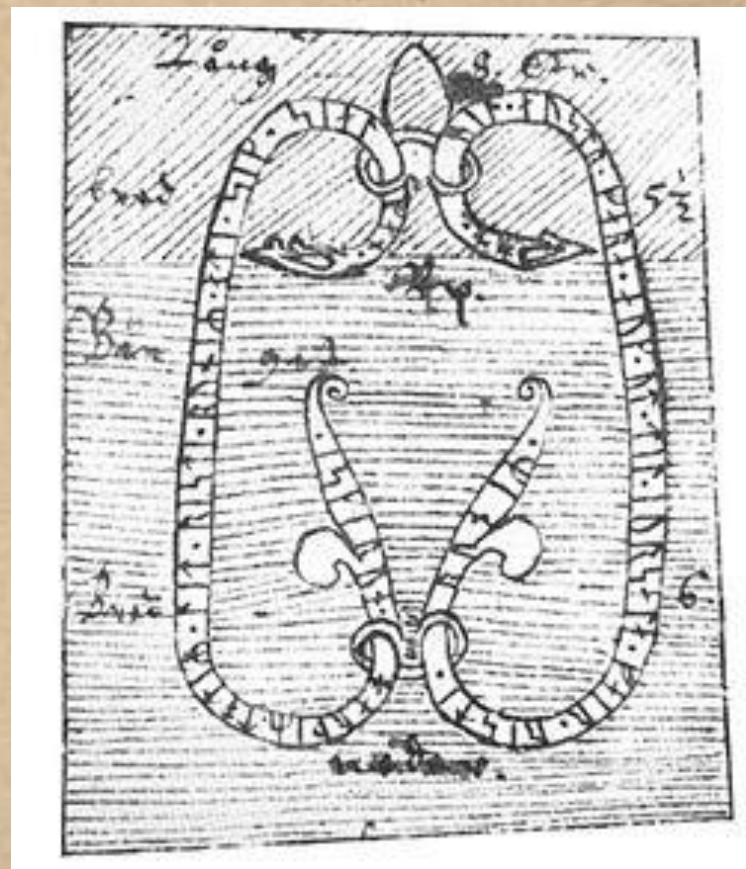
lit · risti · runir ·

ati · sik · sialfan ·

hn · uil · austr · fara ·

auk · ut · til · iursala ·

fair · risti · runir

Wartość inskrypcji: konwersja

U 613

una + lit + reisa +

þinsa + stein +

aftR + sun sin + istin

sum + to + i **hoita+uapum**

kup hialbi + salu hans

Wartość inskrypcji konwersja

Kuli (Norwegia)

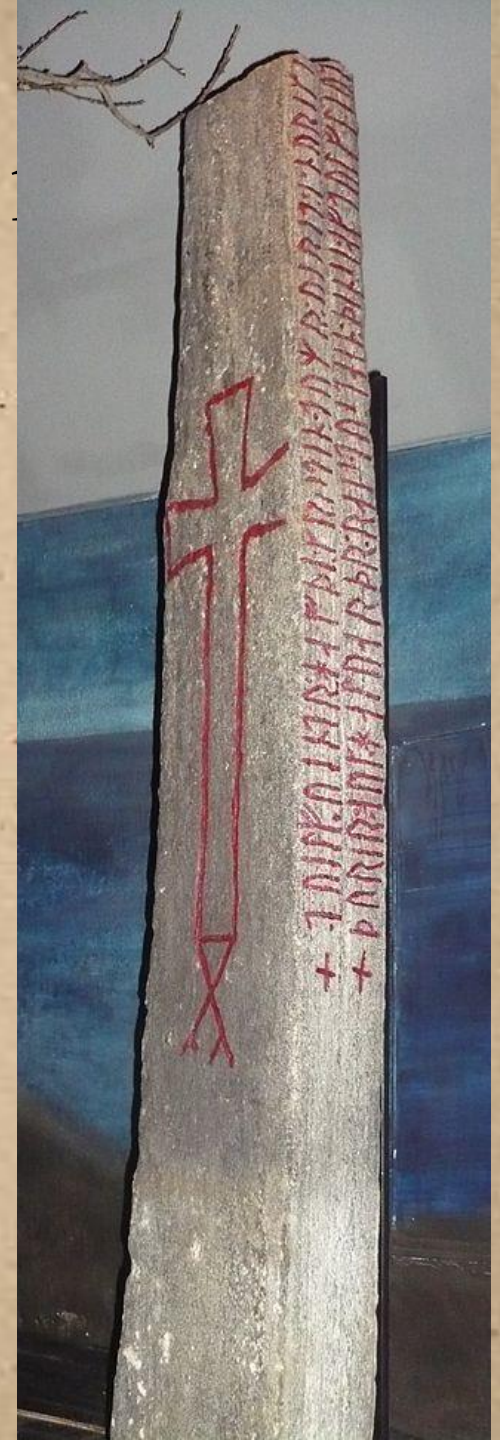
þurir : auk : hal(u)arþr : rai(s)(t)(u) *

stain : þins(i) * aft u(l)f(l)iu(t) ...

tualf * uintr * ha(f)(þ)i :

(k)r(i)(s)(t)(i)(n)*(t)umr :

(u)iri(t) * (i) n(u)riki

Wartość inskrypcji: konwersja

DR 42

haraltr : kunukR : baþ :

kaurua kubl : þausi :

aft : kurm faþur sin

auk aft : þourui : muþur : sina :

sa haraltr (:) ias : sor ·

uan · tanmaurk

§B ala · auk · nuruiak

auk tani

karþi kristno

Runologia współczesna

Nowe odczyty: Rökstenen

Nowe odkrycia: Hunnestad

Nowe techniki badań: Kitzler

Nowe odczyty: Rökstenen

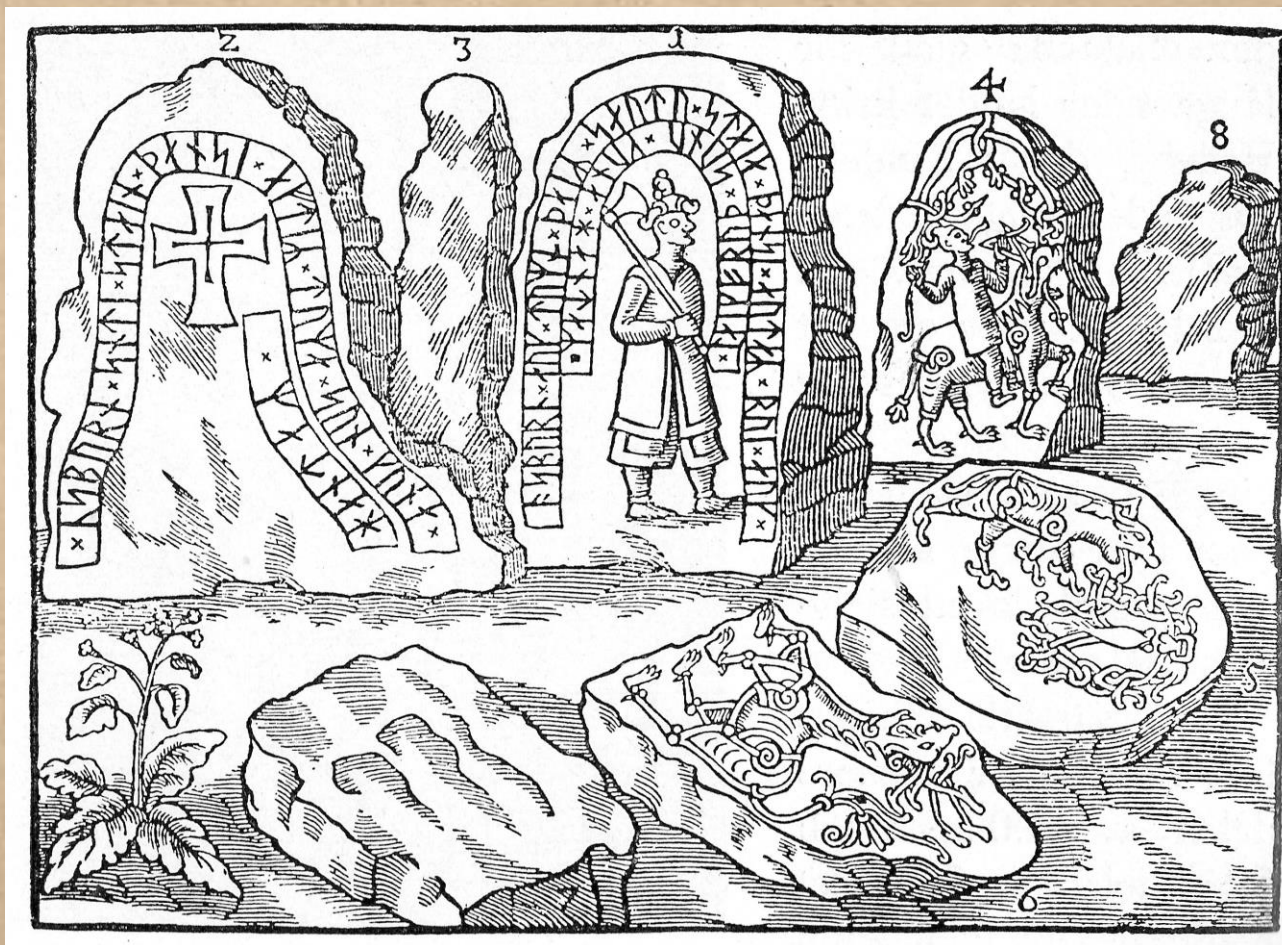
Henrik Williams (2021)

Rökstenen och världens undergång

Bo Ralph (2021)

Fadern, sonen och världsalltet (1-2)

Nowe odkrycia: Hunnestad

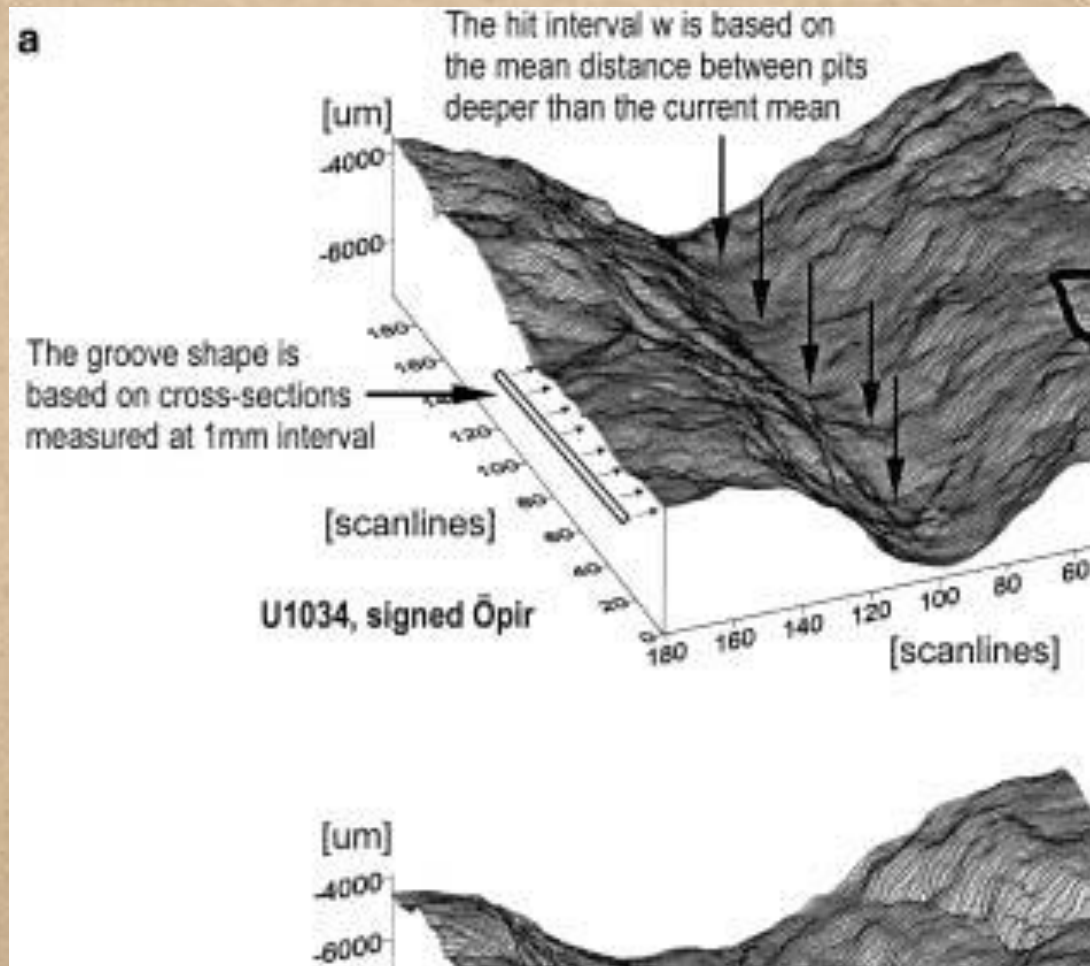
Nowe odkrycia: Hunnestad

Nowe odkrycia: Hunnestad

Nowe techniki badań: Kitzler-Åhlfeldt

Gdzie szukać informacji

Riksantikvarieämbete (RAA)

<https://app.raa.se/open/runor/search>